

**УСНІ ІСТОРІЇ І СПОГАДИ
КОЛИШНІХ ОСТАРБАЙТЕРІВ**

*Усні історії остарбайтерів —
сільськогосподарських робітників*

БОБИР ГАЛИНА ЙОСИПІВНА

Скажіть, будь-ласка, свої прізвище, ім'я та по-батькові?

Бобир Ганна Йосипівна.

А тепер розкажіть про своє дитинство?

Я народилася у 19 році, в селі Чорнухи Полтавської області, Чорнухинського району. Батько мій був комуніст, він служив на відповідальних роботах (*плаче*). Було нас семеро у батьків: чотири брати і нас три сестри. Два брати забрали, як стала війна, на війну — погибли, а два вернулися. Ну, тоді вже, як почалася війна, ну то дитинство я провела все нічого, так із батьками все. Школу я закінчила вісім класів. Тоді я пішла далі вчитися, вчитися на друкарку, на машинці печатать. Вчилася я, походила в редакцію так, коли машинка свободна, я попечатаю, як не свободна — я не печатаю. І так я походила і на другий год мене беруть на роботу в райком партії машиністкою. Ну, я прийшла, ще я слабо печатала — не дуже вміла. Я прийшла туди, вони дивилися на мене, а тоді кажуть: «Йди, і нікому не кажи, де ти була, і що до чого». Визивають мене, а я встроїлась уже на роботу в зимотдел секретар-друкаркою. Тоді вони мене визивають і сказали: «Ми тебе беремо в райком на роботу, січас ти в бібліотеку, йди, і будеш підучуватися печатать, а тоді ми тебе переведем». Ну, і пішла я, в бібліотеці посиділа, а тоді перевели мене на машиністку. Начинається війна. Ну, вони мені ще сказали так: у райкомі партії безпартійні не роблять, щоб я поступала у партію. Ну, раньше було так, поступаєш у кандидати партії, год побудеш, а тоді тебе переоформляють у члени партії. Я поступила в кандидати. Тут ще не пройшло і года — починається війна, я так і осталась в кандидатах партії. Тоді ми були, батько значіт сказали, щоб він евакуйовували з району скот, і щоб евакуїрувалися. Ну, і він там начальником над всім і тоді ми доїхали до Вовчика Лубенського району і нас уже німці перестріли, і вже далі нам нікуди було їхать і вернулися додому. Вернулися додому, і так воно все тишком-нишком. А тоді батько був

уже, після того як вернулися, там організувались партізани і то вони були там при загоні партизанському. А тоді вже ж у 42 році батька розстріляли. Сестра моя була там зв'язана з партизанкою Бугорською. Сестру тоже розстріляли. Мене тоже забрали були. Вобщем у районі було, що всіх комуністів, активістів позабірали і построїли в колони і отпавели нас на Лубни. І тоді нас у тюрму. Ми там просиділи, я не знаю скільки днів. Нас визивали кожного, допитували. Сидить німець, сидить переводчик і сидить начальник поліції наш. Вони мене як визвали на допрос, то вони мене питали: «Чи не робили агітатором?». Кажу: «Я не робила. У мене робота була така, що мені дали, я отпичатала і всьо». Ну, правда, начальник міліції сказав: «Ми за неї допрашували людей, так за неї немає нічого такого підозрітельного». Тоді ж ми там побули, всіх нас там допросили і випустили нас із тюрми. Виходимо ми із тюрми, коли стрічаю я там якусь знакому, коли вона каже: «Тут твоя сестра прийшла до тебе». Тоді ми найшли сестру. А як він мене допрашував ще той німець, так він... або начальник поліції каже: «А ти знаєш, що у вас погане діло дома?». Я кажу: «Нічого я не знаю». А мама дома одна осталась, а мене забрали, а сестру до мене отправила, а сама повісилась. І тоді ми вертаємось, а її вже поховали (*плаче*). Тоді вже в 42 ми осталися вдвох з сестрою. Сестру забирають у Германію, я ще дома остаюся. В 42 її забрали, а мене на весну у 43 забрали. Я пішла до начальника поліції і кажу: «Отак-отак, нема нікого дома». Він каже: «Без балачок, закривай хату і поїжай». Тоді нас усіх зібрали з району, туди до комендатури, сказали, щоб брали одержу, там їжу на три дні і направили нас у Лохвицю. Тоді приправили з Лохвиці, а тоді вже з Лохвиці повезли на Київ. А тоді в Києві нам всяка комісія, перекомісія. Нас там купали, там дезінфекції всякі, боялися, щоб ми нічого не завезли в Німеччину (*сміється*). А тоді з Києва нас в другі лагеря, і так лагерів три ми проходили. А тоді вже в послідньому лагері нас там оформляють, питають, шось пишуть, і тоді кому куди чипляють бирочку таку. Воно ж видно, який хазяїн наказав скільки кому брати. Мені одній причепили бірочку. Хто вдвох, хто втрех в село, а я одна, сижу, плачу. Коли приїжджає за мною німка. Мене вивели до неї, вона мене забрала. Вона йде, шось джеркоче, я не понімаю. Дойшли ми там до машини, грузова машина стоїть з битонами, вона мене туди посадила вгору на битони, сама сіла в кабінку і поїхали ми туди до неї, забирає. Приїжджаємо ми туди, там уже була дівчина з Вінницької області, вже в їх на роботі. А ми оце були у хазяїна: 2 французи було і оце ми дві і

немка тоже була. Там оце якийсь такий порядок, як дівчина, так вона повинна у німців, у хазяїна одробить 3 годи, чи я не помню, не розумію. І ото нас було четверо, ну і хазяїн, він багатий був, він торгував винами, пивом. У нього щонеділі всігда, там недалеко був лагерь, там були французи і серби, чи як їх там, було як ото вихідний у неділю, так цілий день людей повно, п'ють пиво, а нам ні вихідного, ні вихідного. В такі дні на полі ми пахаємо, а у вихідні миєм посуду та прибираємо цілими днями. Ото так ми пробули у хазяїна, він нам ні копійки не платив нічого, ото робили і всьо.

А що Ви на полі робили?

Всяке. Всяке робили. Ну, як осінь підходила убирали все. Він такий, в нього землі не багато було, і сіяли там. Машина там спеціальна в'яже, а ми ставляємо там у купочки його, всяку роботу таку.

З Києва куди вас потім направляли?

Да в Києві, а куди з Києва, я уже не знаю, куди вони нас тоді везли в Германію, у другий лагерь вже ж, я їх не знаю ні городів, ні назв нічого. Мабуть лагерьів три так, поки ото хазяїни нас розібрали.

Так до Вас німка уже в Німеччині підійшла?

Да-да, в Німеччині. Вже там в селі, я уже не помню як воно і називалось. Не далеко від Гамбурга. Так ото я як і оформляла документи, так я села не знала, так я так і казала, шо не далеко від Гамбурга. Забула, яке село. Ото таке.

А що було далі?

А тоді ми ж працювали. Ну війна все ж була. Дуже бомбили. Гамбург дуже розбили були. Самольоти налітали, нас освободили американці і англійці туди вступили, тоді як уступили вони, то нас уп'ять по лагерьях, от хазяєвів забрали і по лагерьях: то в тому лагерьі, то в тому. Ми, мабуть, 3 місяці поки приїхали додому, по лагерьях ото все сиділи.

А яке було відношення до Вас і до французів? Чи було воно однаковим?

Таке саме було.

А яким було ставлення до німкені, яка працювала разом з Вами?

Ми свою роботу робили, а вона свою. Вона по хазяйству була там у хазяй... тому, а ми у полі.

Розкажіть детальніше як Вас звільняли?

Ну, я ж кажу: як уступили до нас американці і англійці, то вони нас попитали: «Чи ви будете тут чи додому?». У цьому домі хазяїну

сказали вибраться, а заступили, значить, оці ж ті американці чи англійці. Ми не були, а тоді ми побули не знаю стільки, тоді нас взяли і отправили в лагерь відціля, через скільки врем'я я уже не знаю.

А які були умови проживання?

Ну які — і не добрі, ну і не погані. Їли... Хліба давали отакі 2 кусочки як оце палець, отака була маленька хлібинка. Різали тоненько, там машинка була спеціальна. Помажуть там чим-небудь, найбільше мазали сиром коровячим. Молоко возили на маслозавод, а обрат забирали. І ото давали. З цього обрату нам кашу варили, сир робили і з цього обрату, і мазали нам хліб. І кава чорна, не солодка, нічого, ото таке нам давали. Ото утром дадуть нам по 2 кусочки того хліба, а тоді пізніше дадуть якийсь там суп, і молошне варили. Такий там часто варили якийсь із хліба, як ото у нас квас робили, а там ото такий без хліба без нічого. А тоді вже аж в обід, пізніше дають, часто сама картопля і картопля, а тоді до картоплі дають то шпінат, то якусь капусту, то квасолу, самі оті лопаточки, самі стрюки порізані такі і підливою польють, ото таке. Тоже хліба не давали. І тоді вже вечером у 4 часа вп'ять два кусочки хліба дадуть і всьо так і лягаємо. Зразу поки привикли, дуже було трудно, бо воно ж мало ж їсти, а робить же — робили цілими днями, а тоді вже привикли і харашо було.

А де Ви спали?

Спали, значить, в нас так було: оце у нього дом був тут, у його була пара коней, і два бики були — ото такий у нього транспорт був, а там ото далі корови були. Коров у нього було не багато, і ми не доїли коров, а доїла немка. А тут внизу оце була корова, чи тут його, бики були, коні були, а тут наша кімнатка була, а там корови, воно ж поодгорожувано усе. Ото ми внизу були в кімнаті. Там дві кроваті. Топить, там вобщє не топилося ніде, і вони спали так — в не топлєному. Тільки на кухні топили, ото їсти варили. Варили торф — там топили, самі копали. І ото торфом топиться цілий день, ото торфом, і ото їсти там варять. А поспать було холодно, ну, давали вкриваться пиринами, тоже вкривалися. Як воно ж лягасш, то холодно, а як угрієшся — то тепло.

А бірочки Вам чіпляли уже в Німеччині?

Да, уже в оцьому лагері передостанньому, там почипили бірочку. Цей вобщє, хто чипляв бірки, так він був із ним, моїм хазяїном видно якимсь знакомим, бо вони йому сказали, кого він обрав якусь, чи їм, щоб понаравилася, чи я знаю. І ото він мене там одну єдину одібрав у тому лагері, а тоді у цьому лагері другому уже всім давали бирки.

І що на тій бірочці було?

Я ж не знаю. Там ото ж, видно, був хазяєвів адрес, куди мене.

На німецькій мові було написано?

Ну авжеж, я його не прочитаю, по-німецькому. Вони ж балакають по-німецькому, а ми ж що розуміємо деякі слова, як у школу ходила, а тоді два года побула і балакати навчилася, уже зрозуміла. Другий раз ото як сиділи, а вони шось балакали, а ще і шось обізвалася, а вони і кажуть: «О, вже розумієш» (*сміється*).

А діти у них були в сім'ї?

Були. Було в них дві дочки і син. Дочка була заміжжю. У неї був воєнний чоловік. І вона десь у Польщі була, і він там служив — я уже і не помню і там і діти були. А одна дочка була незамужня, була дома. І син був у Гамбурзі, що він там робив я не знаю, а дочка була дома — ніде не робила.

А як до Вас хазяїва ставилися, чи били Вас?

Не били. Шо не били — то не били. Я була шкоду велику зробила. Думала, що вони мене і битимуть, коли нічого. Спала електромашинку. Там машинка така була, що валік, а там тоді його підняти, це простині там підодіяльники, рівне таке все гладить, а я не підняла, а валік там і згорів. Ну, вони покричали-покричали — ну бити не били, я думала може і уб'ють, коли покричали і всьо.

Як у Вас проходив процес звільнення?

Нам сказали явиться туди-то, ну ми і пішли. Зібралися і пішли.

А Ви не пам'ятаєте, куди з'явилися?

Не знаю, детка, не знаю куди і до чого. Ми прийшли туди, і ото там були, а тоді нас уп'ять. Побули ми тут скільки, а тоді нас уп'ять, у другий лагерь ото ж ходили отак нічого ж не робили, нічого, а тоді уп'ять везуть нас машинами уп'ять кудись, у якийсь лагерь. Поки вивезли нас уже з Німеччини.

А далі з Німеччини куди Вас везли?

Везли з одного лагерь в другий. Привезли нас на Україну, тоді нас везли поїздом, товарняками ото так добиралися. А додому уже пішки добиралися, аж із Лубен добиралися.

Ви ж не самі йшли?

У нас із того села було душ, мабуть, п'ять.

Яке до Вас відношення було на Україні після повернення із Німеччини?

Відношення було таке, наче ми були зрадниками. Ну, а до мене особливо було відношення, бо начальство в районі знало мого батька,

хто я і що до чого, так до мене було відношення нічого. Мене на роботу зразу взяли, я зразу пішла, райісполком взяли на роботу зразу ж машиністкою. А вобщє тоді ставилися, як ми враги народу, зрадники. А до мене ні.

А де Ви познайомилися із своїм чоловіком?

Та тут познайомились уже після війни. У 49 році він прийшов до мене, уже вернулися у хату. Ото стали так жить, потроху. Я робила — зарплата у мене була. А оце сестра моя менша, її тоже в бібліотеку устроїли вчить. Вобщем всі батька знали на керівних роботах і нас не презирала власть. Навпаки — допомагала, і пайок давали.

Бабушка з Чорнух. Отож у них така сім'я була, що розстріляли (*показує ілюстрації з книги «Чорнухинщина», Трохим Зуб*). І в «Історії Полтавщини» є ці фотографії. Ось і Бугорська (*показує фото*).

Постріляли тоді. Я як ото була у Лубнах, ночю вивозять із тюрми і кажуть: «Ото там їх повбивають, яма там їх поскидають і все». Моя дівоча фамілія Коломієць.

А документи якісь у Вас залишилися?

Та нічого нам не давали. Нічого в мене не було. Ніяких документів.

Не було нічого, що засвідчувало б вашу особу?

Нема-нема ніяких документів.

Як Ви доводили, що були в Германії?

Да в соцбез нас визивали, мабуть свідками, чи я вже й забула як воно їх підтверджували. Не було ніяких у мене документів. Ми з одного села, а вона з другого, а вона переписувалася із Чорнухами, то вона узяла мій адрес. Я уже не помню, чи Зіна... Вона тоді мене найшла. Моя сусідка, що жила в Чорнухах і там жила в сусідньому селі. Мене хазяйка раз у місяць відпускала до неї, поїхать на велосипеді і вона до мене приїжала. Ото ми так їздили.

А Вас хазяєва відпускали?

Вихідних не давали. Ото вона тільки мені давала раз у місяць до тієї подруги до моєї, і та подруга ото до мене приїде. А так не давали, вихідного у нас не було.

А до скількох ви робили?

Ну, вставали рано, як тільки повидніє. Хазяїн оце отквив двері, погукав нас. Ну, воно як літом, то у 4 часа видно. Там у 5 часов уже ми і повставали, там до весми чи до скількох там робим вечером.

Ну, тоді хазяйка мені сказала, щоб я брала, а діти остались її тут. Вона мені сказала, дала дівчинку мені саму старшу на велосипед і що б

ми їхали в друге село, там станція, і її дочка мала їхати з неї в Польщу. Город той Бартигайне, городок такий. А вона забула ключі від квартири, а хазяйка й каже, садове мені на велосіпед оту дівчинку, щоб я поїхала, може ще застанемо, що вона не поїде. Ми приїхали на станцію з отією дівочкою і зустрівся нам там отой німець, що отбїрав мене у лагері до оцих хазяєвів. Оця дівчинка з ним побалакала і він їй сказав, що вона вже поїхала. Ми ж тоді вернулися з тією дівочкою додому.

А хто була ця дівчинка?

Немка, вона ще тоді була невеличка.

Ну, а так німці до Вас ставилися харашо?

Не погано. Я ж кажу, я ж шкоду зробила велику, так я думала, що вони мене уб'ють або повісять, коли вони полаяли-полаяли тай і все.

Спалила машинку, ту що гладити — електричну (*сміється*). Я ж не підняла оцю ж, а воно ж там валік. Я вже і виключила, а валіка не підняла, а він згорів. Мені доручали ото ще й гладить. На торф я із французами їздила. Я на велосипеді їздила, то мене і посилали то туди — то туди, а та дівчина не вмїла їздити. Їдемо два французи і я. Один француз копає, а ми з тим французом на тачку складаємо і розкладаємо сушимо, бо топили ж торфом, бо ні газу, нічого не було. Топили ото у плитах дровами, розпалювали, а потом торфом цілий день топлять.

Урожай збирали?

Да, збирали, збирали все, і урожай, і все робили.

А що вони вирощували?

Шо вони вирощували? Ну на огородах картоплю, усякі там помідори, всякі ті брукви, так вобщє багато було, отаке всяке.

І Ви все собирали.

Да, ми все собирали, а потом там концервірували, но ми до того не касалися. Наше діло зібрать, а їхнє діло далі робить.

А вони заможно жили?

Да, багато жили.

У вашої знайомої з іншого села умови проживання були гіршими, чи навпаки?

Та була в хазяїна, доїла вона коров, і в полі. Ми ото тільки коров не доїли, а так усе і в полі, а вона і корови там доїла.

То їй хужє там було?

Однаково. Шо там важко, шо там. Зразу як приїхали, так їсти дуже хотїлось, бо слабо давали, шо там того дадуть, два кусочки, як

оце палець і вечером так само, а то все без хліба їли — нема. Суп, молоко на молочарку одвезуть, а обрат привезуть, а тоді поналивають у тарілки — воно поскисає, а ми тоді їмо, отой кисляк, без хліба, без нічого. Ну, а тоді вже втяглися, привикли, було і таке, що ще десь шось і вкрадемо. Ідемо і кисляку того вкрадемо, бо він на горі спить, а ми внизу, то ми вкрадемо, то кисляку, то хліба кусочок якийсь, заховасмо, то ще і підвечеряємо.

А як до Вас ставились французи?

Французи в лагері були. Один француз, так він понімав трошки по нашому балакав, він з нами балакав, ото ми в трьох були. А той було то хазяйку десь повезе на конях, то ще кудись там, з нами він менше общався, а цей з нами більше общався. Так бувало оце, було сапуєм-сапуєм, хазяїн приїхав, подивився, побалакав, постояв-постояв і поїхав. Він тільки поїхав, він каже сідайте, каже: «гойте ешт погано, і работать погано». Тільки він поїхав — посідали, отдыхаем (*сміється*). Посиділи-посиділи, оп'ять каже: «До немська дуже работа не нада, нада по-малу, а Люіс дурак. Люіс до немска дуже работа дуже» (*сміється*). Ото бувало ми так балакаємо.

А він виконував роботу таку як і Ви?

Да, таку як і ми. З нами сапували, ото з нами все робили. І ото бувало він балакає каже: «Гойте еш гамно, і работа — гамно» (*сміється*). А отого вже француза він не любив, бо він такий був: до хазяйки підлизується, то біга перед нею, то все ось так до неї. Так він каже: «Немська дуже кур...» чи той «Люіс дуже курва до немська» (*сміється*).

І работа ж у нього була легша?

Та канешно, то звозе кудись її. То, бувало, розказує нам, що французи жаби їдять, а ми бувало плюємо та кажемо. А він каже: «Тобі якби дав, так ти дуже добра, дуже добра жаба. Жаби єсть задочок, тільки отого не еж, отого не еж передка».

А як Ви відпочивали?

Ото ж так і відпочивали, відпочинку нам у хазяїна не було, бо я ж кажу, як не на полі, так цілий день стоїмо: перемивасмо, прибираємо, отаке все було. Людей у його всігда повно: і на вихідних, і в такі ж дні. Там їздили у нього ж всігда, то випивають, то гуляють.

У розмову втрутилася дочка Ганни Йосипівни — Тамара:

А у нас свекруха тоже, чоловікова мати, теж була у Германії.

Як її звали?

Сагура Тетяна, тоже вона з Чорнух вона була. І ми, коли була в

Германії, там у хазяїна була дочка, інвалід дитства. У неї в'ялий параліч був, Гертруда. Вона була на два года молодша від свекрухи. А свекруха, взяли її туди чи у 18 год, чи у скільки? То після війни їй дуже харашо там було, батьки і одна дитина там була, інвалід у їх була, і оце свекруху одну взяли собі, то її не обіжали, і оце Гертруда до неї дуже привикла, шо уже наші як освободили Германію і вже уїжали вони, так вони дуже просили ж оцю свекруху, дуже просили: «Таню, останся в нас. Ми тебе удочерим і шо б ти була у нас другою дочкою». Бо так як у них одна інвалід, а вони уже у возрасті. Ну, вона ж не осталася, поїхала, і та Гертруда писала їй пісьма. А тут її визвали були кудись органи наші, визвали і предупридили, щоб не було ніякої переписки і вона не стала писать. А тоді уже через врем'я, вже свекруха вмерла і Гертруда написала нам. Написала письмо, розшукала, розшукала її по старій фамілії девічій, а вона вже двічі заміж виходила і те письмо найшло нас. Ну, там же у селі, і ми з цією Гертрудою переписувалися, вона оце вже вмерла, хтозна поки переписувалися. Вона скільки нам всього інтересного писала, шо страшне. Ми переписувалися, вчителька німецької у нас була, і ми через учительку, вона нам писала. Я ходила до неї, вона прочитає, а потом напише, я кажу шо написать, а вона напише. Довго переписувалися. Так вона описувала: «Я помню той день, коли до нас прийшла зімою у фефралі місяці, їх привезли, а вона була у тоненькому платтячку і у тоненька кофточка на ній, і дуже молода. Їй як завели, то вона дуже боялася, аж трусилася вся, і було ж так холодно, а вони щитай голі. Ну там тепліше чим у нас, уже у фефралі, коли приїхали, як зайшла холодна, голодна». Вони її обігріли, приютили так, шо даже просили, щоб не уїжала. І ця Гертруда пише, шо так хочеться, шо якщо ти жива, дуже хочеться з тобою побачитися, ну вона не могла передвигатися сама, вона на колясці і жила сама, писала нам пісьма, а жила сама. За нею ухажував, вона тоді уступила в брак з одним чоловіком, а потом він її покинув, бо в неї операції були і онко і все там. І там такий закон, якщо вона інвалід, то він за нею должен же ж доглядать, ну він же ж десь у сусідньому городі, вона жила десь недалеко, посьолок Шона. Дрезден, біля Дрездена. Скільки фотографій он нам повисилала, отих та просто таких як картінок, свою не висилала, а ми їй висилали, а вона нам не висилала, бо воно ж інвалід, а тоді умерла. А тоді умерла, прикратилась переписка. Даже ми не знаємо, мгновенно видно же умерла.

Продовжуємо розмову з Ганною Йосипівною:

А у Вас ніяких фото не збереглося з того часу?

Із Германії?

Да.

Немає нічого, немає нічого. Ми там не фотографувались. Куди там, він нас нікуди не пускав із, він нас, я ж кажу, оце в других хазяєвів були, то вони їм гроші платили, а він нам не платив і копійки, і він нас нікуди не пускав, бо він нас усе загрузав. У вихідний цілий день посуду миєм, прибіраєм ото, а в такі дні на полі. Ми не були даже в своєму селі ніде.

А в що вони Вас одягали?

А нам видавали ж ото ж таке оstarбайтерське там такі, ці, плаття. Нам воно якесь таке казалось, шо з дерева, і, ті, дерев'яшки такі. Ото ми ціле літо і зиму у тих дерев'яшках.

А були якись там позначки на цих платтях, номери?

Нам об'язательно, ну ми нікуди не ходили, там було «OST» шоби написано, так тряпочка, шоб була у тебе пришита. А ми нікуди не ходили, ми його не... не пришивали і не носили. А без того не можна було вийти кудись, чи в город, чи куди.

Ви без нього ходили?

Та ну нікуди ми. Ми тільки в полі і двір свій і всьо ми ніде не бували.

І хазяєва не вимагали, щоб Ви надівали. Да?

Ні-ні, ні. Ні... Воно ж і так отлічався, хворма ж у тебе зовсім не та (*сміється*). Німці ж як удіті були, а ми ж, а в нас таке.

Видно, що оstarбайтери.

*Да, оstarбайтери (*сміється*).*

* * *

ДЕНИСЕНКО МАРІЯ

Їхали товарняком. На тій станції остановили нас і хотіли... ми хотіли, шоб повтікать, так як же — так же не втечеш. А тільки треба одкрутить, полізти попід тим, та одну дверину одкрутить з дроту, тоді підготовить до вечора, тоді німець сидить на других дверях і трошки двері ці одхилені. Так нам треба не там, де він сидить, а в других дверях, одчинить тихо, він може дрімать, як сидить же. А нам тоді, як їде поїзд — плігать. Коли це до вечора побачили німці, шо двері ті одкручені, та закурили, і ті, й ті. Не дали нам повтікать же. І довели

нас аж до Германії довели. Коли як налетіли самольоти, бомбить. Нас тоді живо двері одчинили і ліс недалеко, і тікайте в ліс, і охрана над нами. У ліс ми вийшли, посідали ж там, а воно ж як налетіло — та бомблять, та й бомблять. А тоді стало одлітать, сірена ота прокричала, що вже можете виходить. Тоді нас знову у вагони, і знов тоді вже нас увезли у Германію, дали нам супу поїсти. Потом ми поїли, а тоді стали одбирать людей оцих же — дівчат и хлопців. Тих на завод, тих на хвабрику, тих у шахти, а остачу до хазяїнів. То ото привезли нас у одно приміщення, ми повставали. А тоді стали під'їжджать хазяйки по нас. То тоді ж ото дали ж нам документи, повісили на грудіх, в мене був тридцять сьомий номерок. То хазяйка ввійшла, начальник той дав же мій документ. Вона тоді вийшла і дивиться по номерку. Тоді ж її номерок. Тоді вона маха, шо пойдьом же, бо ми балакать не вміємо. Вийшли ми. Вона показала де мені сідять, коняка запряжена така, сита та здорова і катахвалочка така на двох колесах, така бричечка. Посідали ми і поїхали, поїхали і ото сім кілометрів од того міста, сім кілометрів вона мене везла. Довезла до свого дому. Дом стоїть такий здоровий, довгий. Там недалеко ліс. А то там десь хатка, бо воно хуторок. То там десь хатка, то там десь хатка. Тоді вона мене увела в хату, у кухню, винесла мені одержу. Я свою скинула, перебралася у їхню одержу. Тоді дала вона мені їсти. Їсти хліба — маслом помазала і налила чашку молока. Поїла я. А то я тиждень не їла нічого, то везли — нічого в мене в роті не було. Тоді поїла, тоді вона мені показує — чі вмію я корови доїть. А я ж не вмію, бо не було ж у нас корови. Ну хоть і не вмію, а їти ж треба. Поле ж... оце її дом і кругом поле їхнє, земля, її корови на пастівнику, оце ж недалеко от дому і нива засіяна травом і корови поприбивані. Беремо гозлок, ставляємо балони і ідемо доїть корови, приїжджаєм туди. Дає вона мені стільчик і відро, приводить вона мене до корови. Сіна і показує як доїть, щоб я побачила, учить. Тоді вона встає, я сідаю. Давай же тоді, то не туди получеться, то на коліна, тощо... Ну нічого, маха — дій. А сама до другої корови сіда. Доїла я, доїла я, доїла, здоїла. Устала вже я од тієї корови. Таке мов здоїла я уже. Вона тоді сіла — чи не покинула я ж молока. Перечуркала там може де каплю. Я доїла ж таки, щоб видоїть. Тоді під другу. Так корову через корову — вісімнадцять коров було в нас. Дві ото ми доїли. Тоді подоїмо. Ставляємо молоко на візок прикачуємо, в город, ставляємо — молочар тоді приїжджає. Люди вобщем по череді возили. Приїжджає, забира молоко і везе туда ж на пункт на той, де приймають. Оце таке. Тоді шо. Оце ж з утра подоїли

корови. Приїжджаємо, молоко ж виставемо з возка, ідем до вмивальника — вмиваємося. Повмивались, повтиралися, ідем у кухню, готовим снідання.

У двох із хазяйкою, да?

У двох із хазяйкою. Наготовили снідять. Тоді поляк там був, робив. А то дядько її рідний, старий, уже він, тоже там робив у неї. Тоді ми сідаємо снідять — сіда хазяйка снідять, сіда дядько той, і сідаю, і сідаю я. Кожному ніж, виделка, хліб помазаний маслом та смальцем. Одна... Як забула, скибочка помазана маслом і сахаром, а друга — смальцем і покладено ковбаси на неї. І ото ж какао, картопля. Оце таке на снідання. А тоді ж на обід тоже, тоді оце я шо роблю: постіль попепестилаю оце собі, і дядькові ж тому, і полякові. Це по комнатах, не всі ж в одній комнаті. А оце ж в своїй комнаті я переслала постіль, прибрала там замила, затерла підлогу і пішла далі. Друга комната — там ніхто не спав. У другій приберу, у кухні позмиваю пол. Тоді іду до дядька, у дядька там. Тоді відтіть вихожу. Іду вже в другі двері, у поляка, тоже перестелю. Тоді ж яка робота в мене? Картоплю перебираю, було, бо літом так вона зростається і багато її було, то ото картоплю поперебираю там капельку. Тоді вже як то комнати прибераю, миються у їх комнати, ото тряпка, порошок і... воно покрашене краскою. Така сіреньова краска. І тоді ж ото в нас, ото мажемо ми. А то обтираю я стіни, обтираю, обмиваю, вобщем, обтираю, обмиваю, витираю двері, обмиваю вікна, ну, вобщем уборка. Ото така була в мене робота.

А робочий день о котрій годині починався? Тоже рано утром?

А робота у шість часів. Їдемо ми, ми подоємо корови, ото за час подоємо корови, у сім — снідання, у дванадцять — обід. Ну в обід же коров ми не доїмо. А у вечері ото.

А отдыхать розрїшали Вам, вихідний день був?

Оце ж як літом же, то час в обід і отдыху. Показує хазяйка — іди на отдых. А тоді вона мене гукне як кончиться отдых, тоді й вона ж отдыха ж. Усі отдыхають ото час, тоді встаємо і беремося за роботу. Ото яка. Як осінь, то яблука ізриваю на яблуні та ношу..., ну така робота. Не одна вона була у мене, оце кажний день однакова робота. Як уже корови ідуть у запуск, уже оце у восени, у восени, шо мало вже дояться, тоді я сама дою. Тоді ото я і з утра сама подою, і в вечері сама подою. Хазяйка вже не йде.

А в хазяйки сім'ї ніякої не було, тільки оце вас було троє?

Ні, у хазяйки двоє діток — одному два годики, а одному сім

годиків — Клаус і Ханс. Так Клаус був більшенький, такий красивий, тільки німецький. Тільки ото якщо... і ото на мене вони кажуть Марія, Марія, так він ото і... і оце прийде до мене і каліка. А батько й мати її, хазяйчини це, батько й мати... Оце так як дом оце наш, а як зальців дом, там хатка така як сільська хатка, тільки з цегли зроблена, невелика. Там у їх нема нічого, а тільки вони там живуть ото, сплять там і її мати ж там йому та собі їсти варить. А тоді брат був у неї, у нас — на нашому фронті. І одбили йому ногу під Сталінградом. Тоді він ж ото повернувся ото додому.

А чоловік її де був?

А чоловік був на фронті, на англійському. Брат був на нашому фронті, на українському. А той був на англійському. У отпуск раз приїжджав, то я його ото бачила. А як їхала додому, то я його не бачила, бо він ще не повернувся, не знаю чи він живий чи ні.

А як хазяйку було звать?

Марія, Марія, Бек Марія. Фрау Бек, фрау, як то кажуть, фрау Бек.

А... Ну це ж Ви там робили, а чи платили Вам за ту роботу, яку Ви там робили. Гроші чи як вони, ну, може одягом чи якимись продуктами виплачували зарплату? Чи просто за харчування?

Ні, нічого, нічого нам не давали. В общем мені нічого не давали, а получила вона на мене костюм — спідниця і жикет, таке зеленешаста і чулки. От. Це те, що мені положено, мов, от государства. Та так вона мені то, то своє може, а може де й купить шо. Не знаю я. Плаття давала, сорочку давала, хвартук давала, тухлі ловкі такі — не боса ж я, бо я ж поїхала боса туди. А своє ж я покидала. Своє — я спідницю надівала до коров і кофточку. Ну, костюм отож такий, доїла я в своєму корови. А тоді ж як подоїла, то я скинула там — на гіллячко поклала. Його ж ніхто ні возьме там, нічого. Бандитів там не було, де я була.

Ви жили там... будинок великий був. А чи можна було за межі його виходить, там з кимсь побалакать, там дружить з кимсь? Випускали Вас оттуда?

Випускали. У нас же оце, де я була, був поляк. А у других тоже поляки були, а в однієї хазяйки наш був — руський, із... (задумалась) як його, з Луганська.

З України.

Чоловік був українець, ото з Луганська, робив же у хазяйки. То можна було мені до його ходити, балакати, бо так же я ні з ким. Ну, поляки — як забалака, то трошки ж воно похоже, шо понімаю я їх. А тоді год не було дівчат там, сама я одна тіки була. А через год тоді

одна повернулася, бо були у їх дівчата немки. Це можна й же не писать, ну з ними... в общем, нагуляли вони. І пішли вони в отпуск, а їм ото замінили нашими. Наші, наші там були — та одна заболіла була, та лічилася. Та хазяйка каже: «Мені ж такої не треба, мені тіки треба, шоб робила». А її тоді ото перевели до другої. Оце сюди, де я — не так-то далеко. І тоді вона там стала робить, стала лічиться й поправилася, Надька. Вона з Харківської області була, а Сумської області, а друга Харківської області, і ото Антон був Ворошиловградської. Це Луганськ став, теперішній Луганськ.

А якщо ото там Ви кажете, шо дівчата німецькі там нагуляли з хлопцями. А якщо, наприклад, з Вас там були хтось вагітні. І шо тоді хазяйка відправляла назад, чи куди вона дівчат дівала? Якщо українець, українка взагалі?

Понятно, понятно. У нас одна завагітніла, так як їхала вже додому. Так шо не відправляла вже нікуди. А дві нас... ми їхали — не вагітніли. Не були ми вагітними. А в лікарню — я не боліла, не була я ніде в лікарні, ніхто мене нічим не лічив, бо я не боліла.

А якщо ж там, наприклад, якщо Ви кажете, шо, ну, де хтось із них там захворів, то ліки давали для того, як підлікувати трохи людину.

Слушайте, оце ж та Надька заболіла, і в неї признавали, шо якийсь-то глистюк там. І вона до того, шо вже не згодилася зробить. Хазяйка тоді ж і каже, шо ти ж... ну, не треба ж мені такої. Вона ж пішла в лікарню, її ж виписали ж там чогось. Вона тоді вийшла, а грошей в неї ж не було. Вона вийшла, коли іде, каже, бачу іде іностронець. Думаю, каже, попрошу в його і адрес возьму, а тоді як грошей я роздобуду, тоді я йому вишлю. Вийшла, коли спросила в його. А він каже: «Є в мене гроші. На». Вона: «Давайте і адрес. Я вам тоді пришлю». А він каже: «Не нада мені, мені давать адреса, не нада. Лічися і шоб була здорова». Так вона тоді пішла, ж ото, ще ж полежала. А таки ж уже її звільнили відтіля, та приїхала ж вона сюди, коли подзвонили, а теліхвон був у моєї хазяйки. Вона, тоді, хазяйка, вислухала, на бумажечку записала і мені тоді дає оту бумажечку і посила до цієї ж хазяйки. Та каже мені, шо «Kamaratka. Kom kamaratka». Це ж вона мені об'ясня, шо буде тобі товаришка, бо уже немок не було таких, шоб давали. Ну я ж тоді однесла до неї, бумажечку, вона собралася, приїхала і поїхала оцю Надьку. Привезла Надьку, коли так вечоріє, коли йде та Надька, та йде з отим чоловіком, шо вона в його гроші брала. Ото так совпало вп'ять. Приїхали, і тоді

він же сказав, цей чоловік, що я ж тут одна українка. Так вона, вони прийшли та погуляли в мене. Тоді вона стала до мене часто ходить. Отак і ввечері, оце як ми повечеряємо, як повечеряємо, тоді я поперемиваю і двір постираю, щоб сухий був, ось і вона йде. А як коли бува таке, що вона раніше прийде, а я ще ж не вспіла поперемивать. Хазяйка тоді мене одряжує: «Йди, йди до товаришки». А хазяйка поперемиває.

А не били Вас, якщо, наприклад, щось не так зробили, то кричали. Не били ж вони?

Мене не били.

Ніколи, да?

Ніколи. Мені хазяйка так понаравилась. Шо мене хазяйка оставляла, щоб я не їхала на Україну, а там була. «Я, — каже, — тебе і у номер упишу, і будеш ти коло нас жить». І, Господи, вона мене як попомолила, щоб я ж там осталася.

А в якому, якому це році Вас забрали туди?

У сорок третьому, у квітні місяці.

А це Ви ж там були. А дозволяли додому листи писать, отам фотографії висилать?

Дозволяли письма писать. Напишу я письмо і тоді ото брат, хазяйкин — він без ноги, но в його ото протез був, що таке, як нога. Він тоді сіда на велосипед і їде у село, бо ж тут не було, де вкидать. А у селі ж там, бо воно називалося те село Рабентіхен, а тоді вже оце де я була — Рабентіхен Хост. А «host» — це дерево, а ліс коло нас був і ото така назва була. На письмі ото пишем Рабентіхен Хост. То ото прийде мені письмо. Получала я з дому.

А так отсылать ото, бандерольку якусь додому не можна було, ні?

Бандерольки ніякої не од... не висилала я. А був сестри моєї чоловік у пліну, там, так ото ж він куриє, а табаку не було. А я ж ото як піду гулять, а там і поляки поприходять. А я й клопочуся, що отак і отак, я тут у тому, і в Германії ж і курять же, так нема, а я тут ніде не достану табаку. То вони мені ж ото дадуть і покладуть у бандерольку в ту і підпишуть. А тоді написала ж я письмо оце ж до чоловіка, до цього, до сестриноного. Він прислав мені ж адрес, який так, щоб дівчина там знакома у його. Так дівчина та получить, а тоді ж йому до лагерью принесе, і десь там кущів він і подасть. Не можна ж було, це ж крадькома треба, бо за це не знаю, б може було. То я ото було як то пошлють мені хлопці. Ото покладуть і адрес напишуть і все. І ото й

він получав.

Так що помогали, да?

Да.

А як оце, там, наприклад, якщо Ви давали, це ж хазяйка, то вони дозволяли там купатися, коли хочеш чи як оце?

Купатися, я ж ще прала їм.

І собі і їм?

І собі і їм прала. Прачешня у домові під тим домом, де оце ж ми ночували. Комната зроблена, прачечна там, же й цементова, котьол стояв, виварював, виварювать ото. Зразу ж води нагрію ж, порозливаю там, щоб постираю, тоді чистої води, порошка, тоді повкидаю туди, підпалю. Дровець покладу, воно як куплене, вобщем. Під котлом така плиточка, туди ото вкину. Тоді ж воно кипить, кипить, накриють той котьол і стоїть те, що прать, таке зроблене, довгасте отако і дошка отак (*показує*). Машин не було там, а ото руками отак, і береш, і отак, отак, отак було перемено.

А ніхто Вам не помагав, Ви самі оце все робили?

Сама я прала.

Багато всякої було одежі, да?

Ну, оце ж поляк і дядько, оце й носки, і труси, й штани, й рубашки оце я перу і хазяйчине. Хазяйка тіки прала сама після себе труси, сама. Не доручала мені, а ото сама вона.

А зимою оце ж Вам другий якийсь одяг видавали?

Не давали ніякого, бо там зіми не було, де я була.

Не було?

Не було зіми, отак тіки хмарно зробиться хмарно, та можуть пролітати такі мов дощинки, так ми було, оце ж постіль нахолоне — не топиться ж, бо не було ж там, зіми не було. Там не було ні дров, нічого топить отак щоб. Оце ж у кухні, то плита, то, то домчани картоплю як, то варимо на плиті ж поставимо. Друга — та, що ото ж торти пекти, то та електрична. А ця, що їсти варить, то та стояла хороша, куплена. Білим таким, як ото в магазині обтягнута, так було, щоб не приторкалися до плити. Ну ловке в общем було. То ми, було, оце ж ввечері як підогріваємо ж ту вечерю чи варимо, по цеглині покладемо в духовку. Нагріється, хазяйка собі, а я собі. У газету тоді вмотала, у постіль однесла, одялом накрила, як лягай — так тепло, так тепло и цілу ніч не вихолоняє, бо воно не холодно в комнаті. А так тіки постіль, воно холоне. А не було. Одежі не було зімньої. Там же раньше, кажуть, раз трохи снігу впало, так німці ж померзли, були

вимерзли. У їх не було одежі, у їх крім плаща — ото як куди їде хазяйка, або й брат, або й шо, то чорні хороші плащі, ото надіва, хороше плаття. Тоді ото плащ, сіда на велосипед і їде ж туди до станції, тоді ж їде куди вона.

А як оце, Ви кажете, три рази на день Ви там снідали, обідали й вечеряли. А якщо, наприклад, схотілося їсти, десь там, між цими... між цією їдою. Можна було шось взять там, без спросу і з'їсти?

Не можна. Не брали. Оце ж поснідаємо ми, тоді обід, пообідаємо, а тоді ще в полудень дають хліб помазаний маслом і сколотини. Вони ж молоко ж одвозять туди, а назад беруть одвійки і сколотини. А тоді вже їм же видають же, так на душі, це вже видають же з магазіна, масло. Вони, так як купують карточки на хліб. То ото стіки душ — стіки ж там карточок, на місяць шоб на місяць, ото хватило хліба того і всього.

А Ви ото готували там їсти, то які страви в них, такі як і в нас?

Нема таких як у нас. Я тобі не розкажу за страви. Оце, як знаю, як заколемо кабана, та тоді кров ото, та тоді хазяйка в ту кров якісь таки крупи туди, то там і перець і все таке пахуще, таке шо їсти воно добре, а яка йому назва — не знаю я. А такого... картоплю, було дрібненько її намию, наварю, тоді наобчищаю ото, поодкидаю, тоді хазяйка помастить. І тоді ото каптоплю таку їмо.

А діти їхні, вони там... школа була, чи шось куди вони?

А діти...

Одна ж хвора дитина була.

Не було школи, бо це ж воно хуторок, може в селі там і школа була, то я не знаю, та й може ж то була. Так хлопчика ж німенького возила хазяйка кудись у якийсь город. То вона одвезе оце його в понеділок, в понеділок одвезе, а в суботу поїде забере. Так шо не був він тут, не вчився. Він трошки чує на одно ушко і «мама» промовить по-маленькому: «Ма-ма»: — отак. А так, шоб балакав, то отак тіки: «І-і-і». А тому ж два годи було, як я поїхала, а тоді ще два та чотири, то тоді ше ж у школу не ходив.

А як Ви німецьку ж мову ж трошки вивчили?

Нічого не вивчила.

Трошки?

Та кой-шо там.

Деякі слова, да?

Деяке то ні ж, то таке, то. То як шоб, ще які були, так то вчилися, то ми то, може я б вивчилася. А то ж ніхто мене не вчив і сама я, і з

хазяйкою, то хазяйка як то своє там діло робить, а я своє роблю, те що мені положено.

А то Ви кажете, що було там.., а німці до Вас не приставали, там же багато таких, чи вони на війни були?

Ну, вони ж молоді — то на війні були. Оце брат хазяйчин, дома ж був з ногою, то він собі дівчину найшов, немку — ходила до його.

А ще кроме коров, там були й свині у хазяйки?

У хазяйки свиней було дуже багато. Оце дядько оцей порав, так там же не так, як у нас. А там калідор такий хороший, вироблений, повироблювала станки оті, корита, котьол стоїть на проході. Там ото привезуть війки, то битонами ж виливають туди, и він ото кисляк та дерть. Ото насипа, де більші, де менші. Ото як підогріє маленьким поросяткам кислячку, і ото таким він годував. Не буряками, а дерть та кисляк.

А поля в них були, де б вони пшеницю вирощували, чого дерть давали свиням, не просто ж чи купували вони?

Земля ж була, вісімнадцять гектар землі було в мого в хазяїна, оце ж було в хазяйки. І вони ж пахали: і пшеницю, і ячмінь — обробляли оце все, машини ж у їх були ті, що в'язать снопи, так як раньше. Снопи, тоді два вози було, дві пари коней, лошат дуже багато, молодняку, телят багато. То паслись вони на ниві, обгороджена нива і там водичка так як воно вироблене, чи то так було — не знаю, ото вода була і загороджені вони. І то вони там пасуться й пасуться. А корови окремо на другій ниві були. Він багатий був. А на душі їм видавали, оце ж свиней багато, як заколять кабана, так — драбина така велика і то його на драбину підвісять. Отак до хати драбину поставлять і кабана, і тоді ото стіка. А на другий день — тоді вже приїжджа там із села, той що провіряє, оце як заколють, він тоді печатки наб'є стіки нас душ, і стіки нам положено сала й м'яса. А остачу одвези — здай з кабана. То тоді ото вже на другий день з хазяйкою на машинку намелюю я каструляку велику, ну чотирьохвідерну вобщем мняса, ото фаршу того. Тоді вона кида сюди, туди усю приправу, сіль, перець, ну все, все — духи оті всякі ж там, туди. Тоді я міси, так як хліб ото, як кісто місе. Так я мішу і часів два я мішу. Поки оте кісто перетвориться у кісто. Таке зробиться, шо нема ніде ні кусочка, нічого, отаке хороше, шо хтозна. Тоді я машинка і з вудочкою, таке ж тепер як і в нас ото і з бумажки чи з чого воно оті ковбаси, шо начиняють. Тоді ми отак надінем на те, придержую або хазяйка придержує, а я накидаю у машинку — так як і дома оце. І

кручу, кручу, кручу і ото починаємо такі завдовжки (*показує*) и товсті такі ковбаси. Тоді ті ковбаси я переносу на горище, на горищі зроблений димарь із заліза, такий чотирьохкватратний — широкий і довгенький, ну, квадратний такий. І там тоді висять залізні такі пруту і у це те, шо, отак наколювать сюди, і тоді на той прут. І отак понавшаю, повшаю ті ж ковбаси. Тоді іду... тирса там на вгороді, набираю я тирси тіі і несу в тому димарі. І в тому димарі я підпалюю, підпалюю і ото курить та тирса, день і ніч курить, дві неділі. Як дві неділі пройде і плічка які ж нам попадуть, і плічка повішаємо. І ото ж м'ясо там яке, то й те каптимо. І ото я дві неділі кажний день з утра як ото поснідаю, тоді піду ж наберу тієї тирси, поставлю, підпалю і ото вона тліє і дим курить, і курить, і курить. А як пройде дві неділі — хазяйка полізе, подивиться там подрізує ж попробувать яке. Тоді скаже мені, готове ж ото, і стоять два такі як гардіропи, шкафи такі хороші. Тоді я вішаю в один ковбаси, зачинаю, а в другий оті плічка. Тоді ото ж і їмо ми.

А як вони, там холодно було, чи як воно не пропадало, да?

Не пропадало, не холодно. А капчоне і висіло — не завонювалось, нічого.

Це хазяйка Вам видавала по скіки, ну, по скіки тієї ковбаси їсти.

Хазяйка, це хліб нам сама вона одрізує, сама смальцем маже і сама дві кружалочки ковбаси на той хліб, зверху тоді другою скибочкою. І так само маслом та сахарем тоже отдельно та скибочка.

А Вам вистачало того, шо давали їсти, чи ще трошки хотілося?

Мені не хотілось, мені не хотілося, не хотілося, і я зразу як стала, так я ж слаба була, і так не сита була, а це ж я їхала, та я ж не їла нічого.

За домом переживали?

То тоді мені хазяйка не какао давала, а давала молоко, да.

За домом дуже скучали, да?

Ну, ну думай же — як ніде я не була, тіки була дома і все. А як везли це туди, іще з Солониці нас, та пішки, вели нас аж на станцію. І йшли ми, і збоку ж оце мати моя ішла, і багато ж там. Ну кожного зав'язали, то отож і торбинки нам ото ж несли їсти ж і все. А дощ тоді ото був випав, так на дорозі така калюжа і доходимо ми до тих калюжі, там оті люди, шо йшли та й я, думаю: «Оце я тут і утечу». Коли ж побачив мене ж німець ззаду, я ж його, на його не дивилась, назад не оглядалася, а як та іду ж і до людей, обминаю ту калюжу, калюжу та між ті люди. Коли він прийшов та за рукав, та отуди мене,

так я тіки злякалася, того що думаю, оце уб'є мене. Отого я злякалася. А тоді ж привезли ж на станцію, тоді у товарняки погрузили нас, то ми вже як посідали, то не бачили нікого.

А вони зупинялися десь да, у якихсь містах, щоб там вам вийти можна було, чи як?

Ото ж, мабуть раз чі двічі, поки довели до Германії. Так ото ж пісі уставай то, нікуди ж не підлазь і нікуди не йди, а тіки вилазь, отут і вставай, отут і ставайте. То таке, кажна ж. Ну, як я не їла нічого, то мені і стять не хотілося. Ну, може раз уставала я. А то після чого я, ну як не їсти, ні пити, то ні стять, ні срать, ото таке.

А оце воно ж війна була, то як Вас у Німеччині, не бомбили, шо як?

Оце ж війна була.

Не стріляли там, таке?

Так оце ж де я була. Я ж по той бік Берліна була, аж під данською границею, де Данія, а за. А там, не знаю, чи океан, чи море. Ото перешагали. Так оце з Америки через нас везли на український фронт, в общем німців бомбить, на фронт. Так оце як тіки обід, шо дванадцятий час, так ото ми і не дообідаємо, тоді ми одобідаємо. Ото виходимо і дивимося, як летять самольоти, так гудуть, так гудуть, перелітають через нас і їдуть де фронт, де фронт оце ж німецький, там вони тоді бомблять. А назад уже як летять, тоді вже німці кой якого підоб'ють. Так у нас недалеко, ну, так оце якби, як кончатся ваші грядки, отам упав самольот (*показує*). Так упав він... опускався ото ж на низ, на низ, а тоді зацепився отам за дерево, а тоді ж таки, упав. То моя хазяйка вискочила за минуту, вона була, це я так думаю, у тилу медсестра. Вона була ж медсестрою, так ніяк же її щоб на фронт, двоє дітей і батько й мати старі, годів по восьмдесят. Так вона дома була, а ото ж як де таке, то хазяйка біжить, спаса. То хазяйка ото за минуту, я не не вспіла отак обернутися, як хазяйка вже побігла, побігла. І ото ж в неї шапочка така ж була і на шапочці червоний хрест, ну, це ж медсестра, я так думаю. Побігла, так один, один американець же утік, ото як упав самольот, так він утік. А два тіко було у самольоті, видно той, шо бомби скидав і той, а один не втік, бо забив дуже ноги і не піде ногами. То того ж одправили ж на лічення, то ото самольот. А тоді другий там тоже летів, так вобщем не один. Кой-коли, не всегда, а кой-коли ждеш, ждеш — упаде недалеко, самольот. То на воду, де Галька Горобцева була, ж оця, то казала, на воду впав. Та хотіли ж поляки спасти, а німець старий там був, не дав спасти. Потопилися ті.

Річка була така, каже широка і так хотіли і спасти їх і не спасли. Оце таке я тобі й нарозказувала.

А потом уже як визволили наші...

А потом як наші, як наші, як ішов фронт, то вони ж... Дойшов до Берліна і там вже вони покончили войну... А наша ж область скапіталірувала, вже война туди не проходила, войны там не було. Через наш фронт не переходив. Оце ж де Галька Горобцева була, так тут переходив фронт, її зразу забрали ж. І ото ж вона заробила те, що вона в госпіталі була, коло ранених. А в нас же не було, ми ж там були, були. А вже война кончилася, тоді хазяйка сказала, вийшла й сказала мені, що тепер я робить не заставлятиму, а їсти даватиму, поки вам прийде те, щоб ви їхали додому. То ми ж так побули, побули, ніхто нам нічого не каже. Поляк зразу прибрав, та й пішов гулять. А я що, я робила, то я робила, поки й не поїхала. Мені совісно сідять їсти і щоб не робить, а тіки сідять їсти, ждять поки хазяйка сама корови подоє, та прийде, та їсти наготове. Я вставала разом з хазяйкою. І та один раз веземо ми молоко, а поляки поприбігали та й йдуть до нашого сюди поляка, гулять, це ж вони собираються тут, то в того сідають у комнаті, та грають, та гуляють. А ми ж ідемо, а поляки балакають же до мене та й сміються що небудь же, а хазяйка вона ж не зна, що балакають. Та приїхали, а коли ж вона мене розпитує ж таки, що ото мабуть тебе ж лаяли, щоб ти не робила. А я махаю, що ні, нічого ж вони мені такого не казали, бо не казали такого. То я робила, а тоді вже стали собіраться ж оце наші. Оце дві дівчат, я третя і два чоловіка. Оце нас п'ять душ там таких, я третя, що виїжджать. А поляки ж ні, бо поперед укрїнців брали. А поляки були вже по чотири годи там, так їм іще ж і ні, не було об'явленія, ну і нам не було. Ми собралися. Хазяйка каже: «Ну, хай же брат мій одвезе вас на станцію». Повіз нас той же брат, посідали ми, повіз. Повіз, коли пішли ми у той дом, де нам уставать і брат же пошкандибав. Як подивився, а там повно укрїнців, повно: ото собірали вони, собірали, собірали. Ще не везли на станцію, щоб же у поїзда, щоб їхали, роз'їжджали. А він тоді каже нам, що: «Чого ви будете отут сидіть, голодувать, та поїхали додому, вам же їсти дають. А як уже оцих вивезуть, тоді вони скажуть вам і їдьте додому». Так ми тоді назад, додому нас привіз оп'ять. Так ще дві неділи там були. Побули дві неділі, коли прийшла бумажка, щоб уже укрїнці виїжджали, так оце туди у той дом на одправку додому. Та тоді вдруге нас брат той одвіз, полякові не довіряли, бо боялися, бо він же можить нас одвести, а сам кіньми поїхать у

Польшу. Так полякові не давали, це було хазяйка каже, як їхала хазяйка каже: «Так лучше б же оце поляк поїхав, а ти тут осталася». А тож поляк же... поляків тоже додому, так тіки пізніше було.

А Ви ж не схотіли, додому ж хотілося, і шо ж та Німеччина дасть, а додому так далеко?

Ну, хтозна. Ото ж вона як умовляла, умовляла мене, а брат сидів слухав, слухав та й каже їй: «Марія, а як би тебе оце забрали на Україну, — він по-своєму каже, — це товариші б твої їхали додому, а ти там би осталася». Вона тоді так дивиться на його. «Ото і не моли її, бо вона додому поїде, вона додому поїде». То ж я так поїхала додому.

А назад, як Вам хазяйка давала якісь харчі, шо б ви там їли по дорозі?

Не давала нічого.

А скіки днів Ви їхали, тоже в вагонах таких везли, да?

У вагонах ми їхали, оце ж як поїхали, переночували, з утра повезли нас до кордону. Привезли нас до кордону, висадили. Тоді через кордон наші автобуси, здавали через кордон, сюди ж на територію ж німецьку. І тоді ми сідали ж туди у автобус у той і перевозили ж вони нас через кордон. Тоді там вагони стояли, ну багато ішло, так казали, уставайте і йдіть у отой дом. То багато ж оце і вітряківців, і оце і Галька Горобцева, ну, в общем багато тут було українців. А ми ж їхали, а ми ж не кидалися отих же, шо в Германії були — два ж чоловіки і оце ж три нас дівчат. А чоловіки ті дивляться, шо учителі які були, так ті ідуть у вагони, а ці такі ж робочі — ці у дом туди ж ідуть. А вони й кажуть: «Ходьомте та й ми за вчителями». А оцей Антон такий чудний, чудний був: «А ходьомте й ми будем вчителями, а ходьомте». Не кидали ж нас. Пішли й ми туди. Пішли у вагони, вагони стоять, ми позалазили та й сидимо ж там. Сидимо, коли приносять нам, це вже українці, приносять нам їжу, а їжу яку — пакетики. Шо оце треба як суп, чи шо-небудь кидать у гарячу воду. Ну, шо ж там були хати, ми у двох побігли у одну хату, там хата така, як оце у нас, котьол мазаний, півкотла води, чашки стоять. Ми вже налили, помили ноги, а каstrульки стояли, ми й каstrульку там узяти и бистро ж до вагона. А ми думали, шо, ну, ми як оце ми побігли, а вагон під'їхав та той, зацепив, то й повіз, а ми осталися. А в нас там кой-які вещи були. Прийшли ж ми туди, є каstrулька, вагони стоять, назбирали дровець там, назбирали... коло поїзда, огоньок, нагріли водички. Тоді ж ото їжу в каstrульку вкидаємо, тоді їмо. Ото так нас кормили. Так ми місяць їхали. А везли нас Бог зна куди, ми не знали,

це вже українці везуть і все. Ніде ніхто нікуди не встає, бо один документ виписали — стіки душ оце нас їде, і їде, їде, це вже я отут би устала. А то провезли мене за Харків аж двадцять од Харкова туди. Приїхали ми туди, тоді виписали нам кожній документ, що маємо ж ми право їхати же додому. А як його додому їхати, чорт його зна як, немає ж у нас грошей, ну в кого ще які речі там були, коло вагонів продали. Ага. Ну оце ж буде нам вертатися. Розу саму перву, бо Роза Харківської області, вирядили, сіла вона на свій же поїзд. Поїхала в Харківську область. Тоді Антона вирядили, той поїхав у Луганськ. А того другого чоловіка, так того там у армію оставили. На грязиці ще, що він не переїхав через границю, а там їх одбирали, яких то не знаю я. Шо він там остався. А ми це вже у чотирьох їхали і ото отаманом був той Антон у нас. Так було ж ото підвезуть нас, бо це вже вони як то за день може нас одтарабанили, а то так коли там під'їде поїзд, возьме, причепить вагони, перетягне може на другу станцію, а може куди далі трошки провезе. Знов одчепився. А ми стоїмо. Так воно банда стала, така шо оббирають, воно ж з Германії їдуть. То хазяйки понадавали там кой-шо та речі є та, як яка ще і розбиреться до сорочки в вагоні, та ляже на ніч — та в самій сорочці останеться. Коли одні там цьому Антонові й кажуть: «Переходьте в наш вагон. Переходь у наш вагон, та ми будемо по череді діжурить, шо б оця банда нас не оббирала». Бо у других же вагонах тоже ж є, бо це ж чоловік, думають, це ж таки не так будуть лізти сюди. А він їм і каже: «Е-е-е, так я ж не сам, у мене ж три дівчат, я ж їх не покину». Ну вони: «Ми ось, місто уберемо і для цих дівчат». Обібрали місто. Перейшли. «Ходьомте, ходьомте». Перейшли ми у той же вагон. Стали діжурить, стало ж нас більше в тому вагоні. Оце так. Оце дві душі сидить коло дверей же, трошки так одхилено туточки, щоб воздух заходив. І ми сідаємо оце вдвох, часів два посиділи, тоді другі нас змінюють. Тоді за ніч може треті, може й четверті. Отак. І отак ми по череді. А як тіки ранок, там кричать же, шо обібрали, там кричать. А ми ото так продіжурили, і до нас не лізли і поїхали ото аж на Харків. А тоді уже ми з Надько. Ці двоє вже од'їхали.

Тоді приїхали, ну, в Харків. А ночувати де? Ми на вечір приїхали в Харків, а ночувать у станції. Не пускають у станцію, так ми остались. А коло станції кажуть: «Так обдирають, так обдирають коло станції». Уже нам нікуди дїться, де ж ми будемо — тільки коло станції. Так ми з Надькою ночували під станцією, та ми не спали й на минуточку, та як посідали, так і сиділи. То там іще десь було видно,

видно може який, що тоже чуєм тоже бурмочу втихаря. Було спиш — розвиднилося, тоді ми узнали на скільки часів іде мій поїзд на Ромодан. Так Надька мене одвила,на... отуди ж, де поїзда, от станції одвила, посадила, попрощалися і я поїхала, а вона ще осталася, бо ітїме поїзд, на те... Забула як же... на Суми. З Сумської області вона.

Так вона посадила на поїзд і поїхала?

А вона ото ще в Харкові осталася. Ото так ми розійшлися, тоді ж приїхала я на Ромодан, ну я із Ромодану вже знала дорогу додому. А тоді стала іти, коли йшов чоловік із того, з Ромодану, він там, вітрянівський, на роботі був, та поміг мені вешей мені нести. Ото так я добилася.

А з чим Ви їхали, які веші? Це ті, що хазяйка вам дала, да, одежу?

Да, оті шо хазяйка дала, оті, шо ото получила я, оту спецовку ото.

А грошей не давали вони?

А грошей не давали.

Тільки те, шо залишилось?

Да.

А тоді, коли Ви повернулись з Німеччини? Дали тоді? Повернулись тоді? Тоді десь робили після того?

А тоді ж ми повернулись з Германії в сорок п'ятому годі, у червні місяці. Тоді пішли ми у Лубни на переписку. Приписалися оце ж ці дівчата, ті, шо поверталися, все писалося, тоді стала дома, то мене поставили телята годувать у колгоспі. То кой яких на доярки ото ж забрали, а нас ото три дівчат, шо були у Германії, телят годувать. То ото зіму я прогодувала телят, та й і пасли їх, і годували, а тоді у ланку пішли.

А не було такого, шо не хотіли брать на роботу, із-за того, шо Ви були у Німеччині?

Не було, не було такого.

А справку вам давали, шо ви дійсно були там, у Німеччині?

Нам давали ж, як везли нас в Германію. У Германію як приїхали, ми туди ж в Германію, то я ... паспорт нам давали. Сфотографірувана я і палітурочки такі, як паспорти, ото і там моя карточка, і там же записано все: з якого я году і все. То хазяйка оддала мені цей документ. І я його й додому привезла. А тоді карточку я відірвала, карточка десь була отам встроплена, отут на грудях у мене тридцять сьомий номерок був. То документ, той же паспорт, я думаю нашо він мені здався, це ж документ той, шо я була в Германії, а я тоді ж, він

мені не нужен — я його викинула тай усе. Одна Манька казали, що вона тільки зберегла, той, а тоді вже як, ах як був той документ, но ніхто його не потребував, а як по гроші ми ото їздили, то ото спитають адрес, де ти була, чим робила, чи в хазяїна, чи на фабриці, чи де на заводі, от отож все ж питали, адрес, у якому городі була.

І оце вже, коли гроші давали, а тоді коли ви тільки вернулися, ніхто Вас не допитував, не засилали в сільську раду?

Ні, ні!

Ніхто нічого не питав?

Нічого, ніхто нічого!

Я думаю, може що Вам, як радянська влада то допитувалися. Чи там не було таких, що розказували де, що, як в Україні відбувається війна, де, коли, хто, що робить, не було такого?

Ні, ніде, ні на якому ми допиті не були, ніхто нас не той. Тепер ото вже як ото: «Ге-е-ей, остербайтери...!». Тоді ж вона каже: «Ге-е-ей, гроші попополучали!». Поїхали, то б знали, які гроші. Одвези оце в Київ, не роби нічого, а оце тільки там сиди два годи.

Нікого не помімаєш?

Ні, нікого не помімаєш, ні з ким не забалакаєш. Так не молола б тоді.

А як оце ще шо, рідні знали, що Ви вернетесь? Коли Ви їх там писали, чи можна було написати?

Та ні, цього ніхто не писав, війна кончилася і все. Значить скоро додому. Ніхто не писав нічого, не знали.

А було таке, що як їхали в Україну, то хтось когось може убивали. Може в поїзда якась банда, когось грабили? Було таке?

За убійку, то я не чула, щоб убивали, а що оббирали, то багато обдірали.

І забирали все те, що везли?

Залази ото у вагон і повикидає, а воно спить, а потім спить — воно ж не пойме де воно.

Тоді ж Ви не писали своїй хазяїці пісем? Чи як?

Не писала я, бо то ж, я ж не знаю — грошей же треба, щоб посилать, а де ж вони у мене ті гроші, як ми ж то приїхали, то там не давали, а заробіток який у нас був. Вона ж так просила мене, щоб я писала пісьма. Вона каже: «Напиши мовою своєю, а в нас, — каже, там є німець, уже ж він українець, так це з тії давньої війни остався і живе, й живий він, то я — каже, — як пришлеш, то я піду до того німця, то він прочитає по-українськи і переведе на німецький, бо він

вивчав мову». Е-е-е... уже старий вже, бо якась війна була давно, то він як остався й так і прожив у німців.

Ну, Ви не писали так ото?

Не писала я, ні, не писала. А це вже як, е-е-е... стали мов клопотать про ті гроші і все та Манька Кривенькова оце ж де дом ото її. Каже: «Ти не писала пісьма до Німеччини?». Кажу: «Не писала». А вона каже: «А ми написали, так семдесят рублів же заплатили, грошей за те, що піде те пісьмо». Кажу: «Я не писала».

Та й хазайки тії вже навроно немає?

І я кажу, що е-е-е-е... я стара, а хазяйка за мене була старіша, то де вона, я так зразу поняла, що щоб хазяїни нам гроші платили. Кажу, я не буду посилать. Хазяйка стара, батько й мати стара і двоє дітей, хай вони й підросли, то вони ше ж не заробляють. «Я — кажу, — не буду писать і не буду требувать».

* * *

ОВЧАРЕНКО ПАРАСКОВІЯ ІВАНІВНА

Овчаренко П.І. (2006 р.)

— *Коли Вас забрали до Німеччини?*

— Ну як? Це значить коли мене брали? Ну брали мене у 43-ому годі наче мені 25 мая. Нас брали багато, 5 год підряд. Оце пішли 25-й, 24-й, 2-й, 2-й, п'ять год підряд. Багато нас брали. Ну брали нас, одвезли підводами у Опішню. Тоді району Опішнянського були. А тоді йшли на Полтаву пішки, а у Полтаві погрузили у товарняки в

поїзд, і довели нас аж у Ромодан чи шось ото таке там, і там ото скільки не брали, то всі писали: «Ми тут були, ми тут перебували», ну і ми ж так само писали. А відтіля аж у саму Польщу, у Перемишль. У Перемишлі ми там були, ну, на pewno, на pewno, на pewno, не знаю чи неділю були, а днів 5 точно. Годували дуже нас плохо там, багато нас було Боже мій. З Перемишля нас забрали у Германію, но не можу сказати, в який город. Просто, не думала, шо воно нужне. У який город не знаю нас забрали. І там... У Перемишлі нас розділили на три групи. Перва група — крєпкі, ті пішли на завод, на фабрики. А друга група, друга група тож десь — таки ж вони ше розбиралися, ще де легша трошки робота, тим туди. А я в третю групу попала, до хазяїнів. У третій групі — це третя група — такі були слабенькі, а у хазяїв же ж там кормили лутче. Ну, я попала — у район нас 5 дівчаток попало і нас приїхали хазяїни порозбирали. Ми попали з сестрою двоюрідною і ми хотіли дуже, щоб ми вмісті, ну не получилось, нас розділили.

Попала я до хазяїна, хароші люди, не можу нічого сказати поганого. Я з ними була так як їхня: за одним столом їли, не обїжали мене, ну нічо, тільки шо скучала за домом і всьо, а так мені непогано було. Схотіла я, а дівчата оце де Шийка, вони були, там їх 8 чоловік наче наших, більських, вони були зразу на кирпичній фабриці, так вона казала? Їм трудно було. А потом вони попали, непогано їм там було, не так уже щоб і дуже добре, як мені, ну й непогано їм було. Ми переписувалися з усіма своїми близькими, я з ними переписувалася і мене мій хазяїн возив до них на свята зимові, я трохи побула з ними і поїхала назад. І тоді я робила там до 27 березня 1945 року.

А потом визволили нас американці. Як визволили нас солдати американські, ми зразу ж, на другий день, всі зїбралися разом, руські, і йти рішили, а куди йти хтозна, аби додому. Мій хазяїн так казав, чогото він не воював, хоч йому і було 44 роки, я не зовсім понімала, чогото він там каже. А мій хазяїн і каже: «Не йди зразу, хоч тобі додому і хочеться, бо ти додому скоро не попадеш поки война не кончиться». А ми ж не слухали і пішли. Йшли, йшли і ми недалеко дійшли чи, тоже не знаю який воно городочок, воно чи село яке, що ми там окупірувалися, там воєнні бази були, там було поміщеніє таке де ми розприділилися, і ми там були дві неділі, поки нас більше походилося і тоді одправили в якийсь город, чи Дамштадт, город наче, не повню. Там ми були два місяці, кончилась война і нас отправили туди, де руські зайняли. Там ми побули двое суток і нас пішки спровадили

40 кілометрів, жарко було, важко, ми вещи покидали, пішли далі і так ми дійшли до города Опель. А цей город наче мені межеться з польською територією і германською. І там ми остановилися в дуже багатого поміщика, багато в нього поля, такі в нього хороми були, Боже мой. І ми там убирали; зразу пшеницю помолотили і наші воєнні машини зерно забрали, потом картошку убрали, потом буряк. І вже під осінь нас забрали у Австрію, де були наші центральні війська, не помню я того города, і ми там були до самого листопада, я приїхала додому 27 листопада.

Овчаренко П.І. за часів війни

— *А Ви були у Перемишлі, що Ви там робили?*

— Ми були в лагерьх, ну не знаю поки ми там були. Були ми там поки нас не розформірували по районах, так як нас забрав наш хазяїн, а других забирали на фабрики, на заводи.

— *Вас забрали у Німеччину чи куди?*

— Я була аж під французькою гряницею, далеко я була, 80 км від французької границі. Думала, що не вернусь додому, а вернулася.

— *А чим Вас годували в дорозі?*

— Плохо годували, вобщє плохо годували, поки аж я попала до хазяїна. А ті, що були на фабриках і заводах дуже бедні, страдали голодом, особливо дівчатка. А я ж у хазяїна не робила важко, я робила так із 5 часов і до 8 вечора кожен день, а у неділю до 2 часов і вихідний три часа на тиждень. А ті, що робили на фабриках і заводах, робили в суботу, а в неділю були вольні і дівчатка ходили до немок і там, то постірати чи щось підроблять і вони дадуть їм поїсти. Хлопцям було трудніше, но і вони пробивалися. Самі себе годували, як вони

бедні страдали. І в хазяїнів тоже була моя сестра, то він такий був проклятий, такий вредний, Боже вредний. Ото картошечка в мундерах, супчик і всьо, принесуть кудись, вона два года пробула і не була в нього в хаті. А в мене був такий хазяїн, що я з ним за одним столом сиділа. Ото прийде сестра до мене в неділю, ми посуду помиемо і вольні. Хазяйка каже, чоґо вони воювать пішли, боже яке в їх боже, разні ласощі, ми їх і не бачили раньше, вона понаварює, понапіка і дасть моїй сестрі і нагодує. Неоднакові хазяїни були. Були і вони гарні люди, але і дуже вредні були.

— *А чим Вас годували в лагері в Перемишлі?*

— У Перемишлі давали по кусочку хлібця, хліб із проса пополам з шелюхою і баландичка. Бруква і чимсь запусять борошнем, похльобочка. Дуже трудно нас годували, дуже плохо.

— *А санобробку Ви проходили, дезинфекцію, в баню Вас заганяли?*

— Як їхали ми туди, то зразу в Києві в бані побули, а потім з бані нас заганяли в комнату, по коліна в воді, потім до врачів, їх там 7 чоловік, ренген проходили. Провіряли, щоб нічоґо їм не завезли чи що. А тоді з бані нас заганяли у холодну воду як овець.

Нас уже тільки три осталося — я і Катерина Шийка та Паламаренко Параска, а тих уже нема, померли. Троє не вернулись з Германії, а ті тут померли.

— *А що Ви робили у хазяїна?*

— У хазяїна робила по дому. Свиной годувала, коров доїла, в комнатах прибирала. У неділю було, як зберемося їти, то хазяйка як навиносить пар 10 обуві. Ото всі я їх перечистила, то я моталася, крутилася, щоб управитись, щоб не били, бо другі хазяїни били.

— *А Вас ні?*

— Ні, мене не били. Ну непогані в мене були хазяїни, не могу я на них обідиться, вони мене не обіжали.

— *А одяг Вам видавали?*

— Видавали плаття концлагерні, погані такі, хоч і нові, косиночки і дерев'яшки. Але мої хазяїни не получали, вони своє давали, хоч і стареньке, а те концлагерне не получали. Всі, хто в хазяїнів робив не ходив у концлагерному.

— *А платили Вам?*

— Ага, оце кожен місяць должні були платить 18 марок. Но я їх не брала, бо нікуди не ходила, а як треба було письмо писать, то я хазяїна попрошу, він мені привозив конверти і я багато писала письмом своїм дівчатам і висилала посилокки, дівчатам з села свого письма

приходили, а мені не прийшло ні одне письмо з дому. Писали дівчата за моїх батьків, що вони живі, а мені письма не приходили.

— *А що Ви їли в хазяїна?*

— Я їла з ними, що і вони за одним столом.

— *А як Вас визволяли американці, як вони зайшли?*

— У нас, де я була, за селом був великий аеродром. Бомбили дуже, самолётами налітали. Село дуже розбили. Хазяїни втікали до сховища, а я не схотіла і побігла до сестри. Її таки ж перевели в наше село, вона ходила просила і її перевели, тільки не одного хазяїна. Но вона вже й каїлася, бо такий був вредний хазяїн, і бив її, і вона від нього тікала, і її ловили і вертали до нього. Як налетять самолёти бомбить, то ми бігаємо одна до одної. Як прийшли американці, ввечері, то зо мною був ще воєннопленний француз, так всі французи зразу зібралися і пішки пішли додому, а ми побули ще днів три і тоже пішли.

— *А Вам пропонували залишитися?*

— Ні, не пропонували. Бо я говорила, що одна в батька-матері і по первам дуже плакала. Так ні. А одна в нас осталася, роду в неї не було, но вона недовго там оставалася, американці всіх забрали і вивезли в Америку. А я отримувала письма од неї з Америки.

— *А Ви казали були в Дамштаті. Що ви там робили?*

— Не помню, чи то був Дамштат чи як. Нічого, були в лагерьх. Годували нас американці. Не дуже хорошо годували: супець і хліб. Але для тих, хто був на фабриках, показалося хорошо, а для мене не дуже.

— *А фільтрацію Ви проходили? Чи питали Вас з КГБ про щось?*

— Ні, ніхто не питав. Але як получали ми по 800 марок привозили в село, то питали де були, коли поїхали, коли приїхали.

— *А не осуждали Вас односельчани, що ви поїхали в Германію?*

— Ми ж не сами поїхали. І тікали, але ж все одно забрали. Але я не тікала. Було таке, що і по дорозі тікали, наприклад, коли ми були біля Диканьки, то наша одна втекла, то німці як попошукали, стріляли, а вона встигла вскочить в край колони і її там встигли передіти і її не наказали, бо не замітили. А брата мого двоюрідного забирали з трактором на Сибір, їх в 42 році розбомбили і він вернувсь додому і йому предложили хоч в Германію їдь, хоч в поліцію, він сховавсь і не пішов ні туди ні туди, і в 1943 році наша часть заскочила в село, наче на отдых, мій брат пішов в армію, стояв на мосту і стояв на варті, налетіли німці, він знову остався в німців, як повернулись руські і

Його зразу стали тягати наші, і відправили в Київ, і там він попав десятим і його розстріляли. І тепер ніхто нічого не зна про нього, не докаже, як він погіб.

— *Де Ви жили у хазяїна?*

— Я жила в комнаті отдельній на другому поверсі. На першому жили самі хазяїни. А на другому було чотири комнати. В одній жив батько хазяїна, дві комнати синів, одна гостьова. Я сама отдельно жила в комнатушетці.

— *А що там було в комнаті?*

— Кровать моя була, шифанер, столик і стулець. В шифанері одешинка моя була, хазяйка надавала, пальтечко, платтячка, обувачка була.

— *А з дітьми як Ви його спілкувались?*

— Один хлопчик менший, дурніший такий вредненький був, було дратує мене, називає «руська свиня», а старший не займав, нічого не казав, а хазяїн як почує, що дратує, то лаяв його. Але я не обіжалась, я не обіжалась ніскільки, мені було непогано.

— *А Ви жалієте, що попали в Німеччину?*

— Конечно якби січас туди попала, то не жаліла б, а тоді мені сімнадцять літ там сповнилось і я дуже жаліла за батьками, бо була одна в батька-матері, за всим, а якби січас, то не жаліла, отак проробила 20 год на фермі, а що я получаю 400 гривень і як жити?

— *Чи були такі радянські солдати, що називали проститутками?*

— Були такі, що називали, казали ви хотіли поїхати туди. Але не всі. Як же скаже, коли його може сестра тут. Ну у кожного ж душа неоднакова. Були всякі дурачки. Казали, що ви хотіли туди. А хто хотів поїхати? Кому це хотілося з дому поїхати? Мене хазяїн привів, посадили обідати, вони балакають, джеркотять, а у мене сльози капають. Боже, страшне діло було. Потім привикла. Хто хотів.

— *А Ви кажете називали деякі солдати радянські проститутками, ображали? А твалтування не було? Івалтували наші солдати?*

— Було. Були ми у городі Опель, у липні місяці, і там на нас напала дизентерія, і ми там держали карантин два місяці. Так скільки їх, дівчат наших, шукали в житі, познущаються, поїздиваються і покинуть, поки хтось натрапить. Наші ж солдати. Було. Може за це мені і буде щось, що я розказую.

— *Багато хто про це говорить.*

— Та зараз такий час, що ну його про що говорити, страшно, таке

зараз врем'я, таке розпутство серед молоді. Що ж воно далі буде?

* * *

ТАРАСЕНКО АНАТОЛІЙ ІВАНОВИЧ

Завтра 22-ге е... червня (*пауза*). Якраз почалась війна. Це була неділя. Я був у Києві, вчився я у кондиторській школі. Устали ми, хотіли йти на базар, бо то там, де ж практику проходили. Всегда булочок наберем, а утром думали: побіжим на базар, купимо молока, і будемо той о:*(сміється)* снідати. Встали ми раненько у 4 часа, дивимось у вікно, шо таке? Завод «Більшовик» бомбили уже німці. Шо таке взриви? Таке той гудуть самолёти, а ми ж не знали, шо таке, повставали, дивились-дивились, і утром тоді ж вибігли туди на Євбаз — на базар. Єврейський базар звався. І а на базарі уже така суета, дівчата плачуть, паніка пішла, уже бомбили, були ранені, о і ранених уже везли. У Василь... Василькові бомбили, Васильок там не далеко і тоже вже ну, короче, суета така, і ми вже не заімались. Ото ми побули днів скільки, а заімання не було. Збирались нас вивозить, але товариш тоже був з мого села: «Давай поїдем додому». Ну давай, там поїзд ходив од Яготина до Києва 3 часа, а ми як сіли у поїзд в 11 часом вечора, і приїхали додому на другий день. Ну тіки поїзд зрушить, а тут самолёти і стає поїзд і стає, то було цілу-цілу ніч і день почти їхали додому. Приїхали додому, ну, а то вже ш і жнива почались, у колгоспі там ото робили. Через время забрали нас на окопи — під Києв, сюди ото рів копали такий — 3 метри шириною, 3 метри глибина. Ото все уручну копали, а тоді до цього рову уже німці підійшли сюди, нас перекинули у сусідне село. Це я сам із Сотниківки, то Яготин, а то Сотниківка, туди як от Яготина на Прилуки їхать, а тоді от Сотниківки 7 кілометрів у Вітовці (*зіва*) на окопи. І то там ми на окопах були, вже поки і німці прийшли. Там товариш у мене тоже був такий, так ми уночі на коні як посядаим і сюди у своє село приїжджали, додому забігали, а тоді ж на окопи бігли. Ото на окопах були, копали, поки німці прийшли. Приїжджаєм у Сотниківку, а у нас хлопці вже ходять з німецькими люльками (*сміється*). Приїхали там, дівчатка коров пасли, і моя сестра пасла. А німці ж їдуть на машині, а вони як-як закричать ото так, а німці останувились: «Шо таке?». Тоді роздивились шо то діти, так нічого ж не той. Ну вже ж як німці туди зайшли до нас, завели нові порядки,

жнива ж і... скирдували, ну, копи, ото не солома, а це ж той, пшениця там на скирдуванні. У селі, щоб як сонце зійде, щоб не було нікого вже. Не дай Бог, кого-небудь німець застане, то пльотки дасть. Один дядько трохи уже припізнався, сонце вже сходить, ходить німець з пльоткою по селу, йде він, каже: «Пан, ми вас ждали», а він його як учистить пльоткою (*сміється*). І так його і прозвали, отого дядька: «Пан, ми вас ждали». Стригун Федір його фамілія, «Пан, ми вас ждали». Тоді машина почала молотити на полі, ото сонце зійде, щоб усі люди були на роботі на полі. Ото були, такі були німецькі порядки. І довгий час, та скільки вони були, то вони таке свої порядки і встановляли. Це ж проходили, це ше ж війська як проходили німецькі, там помню і підводи — коні у них такі здорові були, а коло нас була сипка була з зерном, один кінь об'ївся, там так і остався, німці його покинули. Вже тоді колгосп розпався, хто де ж коняку яку взяв, то держав, а у мене гільза була, дід Антон мені дав таку тоже (*пауза*). Вобщем, короче говоря ж життя проходило при німцях, зима підійшла. Це вже 41-го зима сувора. 42-гий год начавсь... Їдуть німці машиною, забігли в село, і мене впіймали на машину.

А Ви по вулиці десь ішли?

На дворі шось там робили. І забрали мене, отпустили, щоб застріг підводу, і їхав в Яготин. Вже двоє коней, у мене конячка була і в дядька. І це зима вже і ми туди приїхав і я в Яготин кіньми. Там ото, де був райісполком, там уже німецька комендатура була о і повно мад'яр, солдати мад'ярські, а нас ото забрали, щоб ми везли мад'яр. І то я попав, дві неділі я віз їх зимою, осюди до Полтави. Приїхав я осюди і Лубни проїхав, тоже, тоже ж голодний, шо випросиш у людей. Знаю, шо вже забув у якому селі мене німці одпустили, мадляр я віз. Саме їхав додому, а там німець другий перестрів, завернув мене знов туди: «Вези!». Знову я попав туди, у ту, і віз їх. Вже забув куди, поки я й доїхав. Одну коняку в мене вкрави, то я взяв там одна така дохла була. Додому їхав своєю конякою. Нас зібралося там три душі їхати додому, сані, все я покинув, на одну конячку сів, а ото другу, ту поганеньку, прив'язав. Приїхали ми, так ну це було, я ж кажу, чи в Лубнах було, чи за Лубнами десь уже. Пленні там були в лагерьях, та плачуть, просять, так я їм віддав коняку. Вони забили та з'їли її. А своєю конякою приїхав додому. Дві неділі я ото їздив (*сміється*). Тоді знов брали, стали брать у Германію.

Вас попереджали, що будуть брать до Германії?

Та хто там попереджав, половили і туди, в Яготин у завод. У

заводі там збирали. Ну, короче говоря, ми уже знали, що дома вже ш жили, пацанами були, бігали, гуляли, а ото як зберемось тихенько, щоб жи ж ні поліція не чула та заспіваєм пісню про Сталіна. Як уже в Германію брали, так дядько мені наробив такого кріпкого табаку. Я накурився гарно то, а то накуришся, а не курящий такий був, так як на комісію зайшов, а воно голова кружиться від курива і мене освободили, він хворий, кажуть (*сміється*). Так я вернувся додому.

Розкажіть, як проходила комісія?

Відбирали по стану здоров'я. В Германію де що болить не брали. Німці оце ж пройшло так время, місяців скільки, місяців два не трогали мене, то брали в Германію тіх.

У якому це році було?

У 42-му, це в 42. А тоді вже начали і мене ловить. Кажуть: «Брешеш, що хворий». Перший раз я вроді по болезні пішов, а другий раз довели нас у Яготин, до це треба аж до станції, я із того і в Яготині утік додому. Та, а воно ж додому прийдеш? І до лісників не довели. Тоді один раз був такий епізод. Тоже привезли, тож туди там і комісію проходили, а вивозили тільки ноч'ю до поїзда. До поїзда, поїзд ото подали і вивели нас, коло кожного вагона черга, і поліція охрanyaє. А чи чоґо воно так прийшлося, як крикнув: «Розбігайсь!» (*сміється*), ох усі з других вагонів, хто куди утікати. Поліція нічоґо не зробить, стрілянину начали і ми утрьох, там де був райсоюз, туди в двір вскочили, а тоді на город, тоді ото там не ходили, бо стали ловить, пролізли, оток в стороні там кладовище, а вниз річка та, шо до заводу йшла по Яготину. А через міст треба перебіґать, а через міст патрулі їздять і німці і поліцаї на мотоциклах, то до Яготина, то до станції, то в Яготин. Ми підлізли туди, лежимо втрьох, хто ж третій був, Дмитро Богатир один, я, а хто третій, вже забувся. Давай же ж це буловже так весною. «Давай же якось пробіґать» — кажу, — «Як тільки проїде до станції мотоцикл, ми біґом, щоб перебіґти через міст і на той бік тоді, додому». Ну, так і зробили. Тільки мотоцикл проїхав сюди до станції, ми біґом давай біґти, не вправились, як мотоцикл нас наґаняє. Ну й куди нам? А вже лід розтавав, то ми пригнули у воду. Він видно побачив, шо в воду, подумав: «Та чорт вас бери, топіться» (*сміється*). І поїхав дальше. Ми повилазили і в крайню хату попросилися. Впустили нас, ми попередівались, повикручували одежу. Каже: «Хлопці, довго не той, бо мене перевіряють, — каже, — приїжжають сюда». Ми вже ну може побули там часа, може, часа і два і далі почали дримать, а тоді коли там дримать. Повиходили з Яготина,

таки вийшли, там за Яготином силосні ями, в силосних ямах поховалися, пока пере... той, ну, короче говоря, дійшли ми і до Сотниківки — додому прийшли. І ото Шанхай в нас зветься вулиця в горі. У крайні двори зайшли. Дивлюсь, і мою хату ж видно. А як тільки я втік, а матір забрають у поліцію, кажуть: «Все одно твій бандіт прийде». Де мені діваться? Прихожу, матері нема дома, в поліції, приходиться йти туди, щоб матір пустили. Таке життя було. А так я ото втік від тих, а другий ще один епізод, розкажу: заїжджає у село машина з 2 чи 3 німці на кузові і мене впіймали, і мене впіймали тоже на кузов і там ще декого туди. І привезуть у Яготин (*пауза*), це вже пізніше, це скот гнать, зібрали скот і гнать сюди у сторону Германії. Подавали нам коні, дали пайок, щоб було що їсти.

Що давали Вам їсти?

Сир «галландський» і хлібінка просяна (*сміється*). Ото устали, зібрали ми цей скот, ми на конях, а над нами німець їде ж тоже. Під'їжджає і каже, і ми ото так же їдимо, гонимо, бо нада гнать. А німець умів трошки балакати, по... так ехати надо. Ну догнали ми скот до вечора у село Переяславського району, а забув яке село, уже Підсінне, кажеться, чи як воно. І скот увігнали вже, а воно темніє, темніє вже, кажу: «Хлопці, оце тільки як потемніє, із коней і хто куди утікати». Ну, ми так і зробили. Потемніло, ми, а вже з ким я був і забувсь, із коней і у двір, а у дворі там ото хлів стояв, і ми отуди під хлів, а там у хліві свині ще були. Коли ми це попали у двір старости. «Йолки зельоніе!». А тут цілу ніч німці того старосту ганяють: «Давай, шукай людей. Гнать же коров треба». То вони у нього там пили, вечеряли. Ми вже під хлівом лежимо, ні живі, ні мертві, як піймають, то поубивають к чорту. Пролежали, утихло вже, все стихло. Ми тихенько давай вилазить з-під хліва і рачки, а воно морозець уже, рачки із села. Так вилізли рачки, а там воно вже розвидняться почало, так ми утекли. Долізли аж до залізниці, перейшли залізницю і до Яготина ж туди. Прийшли таки додому і сей раз утекли (*сміється*). Ну шо, тільки утичеш, однак же ш ідеш додому, а дома «Боже, Боже, надоїло мені вже тікати, і шо його і робить, махнув рукою — що буде, то буде». Забирають же знов. Хвате, не буду не тікати, нічого. Хоть так, хоть так, забрали, знов посадили у вагони.

Розкажіть, як Вас оце забирали?

Приходить староста, приходять, забирають у поліцію і на Яготин. А в Яготині що?

А там, де оце сахарний завод, там був клуб, там ото збирали, там

ото комісію проходиш і звідти садовили в вагони і везли, отож я так тікав, а тоді вже у поїзд як посадили нас. Знаю, що в сусідньому вагоні всі втекли. Прорізали у дні дірку, ні одного не осталося. А у нашому вагоні дехто тікав, отож на дверях німці стояли.

Розкажіть, які вагони були?

Ну, які там були, телячі, ну, оті, шо той.

Товарняк?

Товарняк, а які б же.

На чому ви сиділи? На соломі?

Та, о господи, на чому прийдеться, думаєш, там стільці були чи що (*сміється*).

Скільки поїхало з вашого села?

Та вивезли всіх. Тоді деякі хлопці, в нас двері як розкрив німець, так на ходу повиплигували, і під откос, а як тоді, той, то німці оце стріляють по ньому, кого вбили, кого ні, хто покотився. Не схотів я вже тікати, надоїло тікати. Привезли в Київ, у Києві комісію тоже пройшли. Начали їхати дальше. А у на кожній, де остановлюється, нас находив і на дверях пообписувано по цей, ну ото кожний свою фамілію, і находив свої фамілії, своїх хлопців. Короче говоря, привезли нас у Германію, привезли у Магдебург, Магдебург, вигрузили на, на біржу, там нам уже дали їсти якийсь такий з морквою трошки супик, якийсь такий той.

А в поїзді їсти не давали?

Та хто там давав. В поїзді дуже не той.

А обробтку Ви проходили?

Обробтку? Яку обробтку?

Ну, це нам бабуся розказувала, шо їх везли в Германію, останавлювали на зупинці і вилучали воші?

Ну, бабуся вона ж, її як узяли, вона їхала нормально, не тікала, не той... Нам той, ото газом голову обробляли, щоб вош не було, ото-така обробтка була.

А де це Вам таке, в Магдебурзі робили?

У тому робили, я вже не вспомню де. А в Магдебурзі вже на біржу привезли, там, правда, дівчата були ті, нам ото розказують, нам куди ото, шо то на заводи приходять, беруть то на село. Так я їм дівчатам ото сказав, якщо буде можливість, на село братимуть і мене туди, і там багато таких хлопців, щоб у сільське господарство. Коли гукають мене, виходь, прийшли. Німці там визвали нас, поставили в шеренгу чоловік може 15-20. Коли підходить до мене німець, маха:

«komm-komm». Я вийшов. І то він мене забрав, і уже у поїзд, поїхали ми з ним вже до нього додому. Приїхали ми на станцію, це од його дому 3 км станція Балок (*сміється*). На станції він мене завів у пивнушку, туди купив бокал пива мені, а мені їсти хочеться. Оце випили, випив він, випив пива, і мені ж купив. І тоді ми пішли пішки од станції додому пішки. Це вже, це було вже 8 марта, е... 8 апреля.

43-тього?

43-го. Ідем, а на полі так день, якраз сонечко гарно так, люди ж ото роблять кіньми, биками волочать, то земля розроблена чисто, красиво. Ну просто красота (*кашляє*), на полі просто, ну як (*кашляє*). Ідем, він показує на бика — окса, а я кажу, українець, «бик», «воли». Він каже: «Волана» (*сміється*). «Волана». Ото так ми з ним балакали.

Як його звали?

Альфред.

А фамілія?

Еніке. Прийшли ми додому, нахмарилось дощик почав іти, завів він мене туди, де у його були три дівчат, латали мішки, сиділи, і мене туди.

А дівчата наші?

Наші дівчата. Оце ж і оце Лена там була (*сміється*), Лена тоді Катя була, із западної сама. І тоді одна старіша, ото їх три. На чердаку там ото їх комната була і мені там комнату одділили. А як привіз, зразу унесли мені супу поїсти. І я поїв. Тоді вже перетой, оту комнату трошки обладнали мені, розказали шо робить, показали. І начав же я утром, робота була.

О котрій годині ранку вас піднімали?

Рано. Корови, дівчата йшли доїть корови, а я ото давав, управлявся, коровам їсти все. Тоді биків мені дали, німець на конях робив, а я на биках робив. Ото повправляємось, поп'ємо кохве з утра, і їдемо в поле на роботу. Я ото заправляю бики, з биками їду, а німець той кіньми і на полі все время.

А на полі що Ви робили?

Там на полі роботи хватало. Я биками то волочив, то орав, орали, волочили, як є трава, так траву косили. Корови ті, що дома не паслися, а то годували їх. Ото їдеш в поле, накосиш, привезеш додому, скидали і годуеш коров. А зімою, то там таке все готовили, на січкарню різали різку, буряки перерізали, таке той і давали їм їсти.

А одяг Вам давали?

А, та німець, то ну, таке ото шо в нього та такий одяг якийсь. Ну

мені правда робив харашо, мені купили костюмчик, купили... У мене хазяйни були непогані.

Вам нравився Ваш костюм?

Ні, у такий нравився, сіренький такий костюмчик був.

А номер у вас був на костюмі?

Та ні, не було в мене номера. Ото так ми і хазяйнували. І це я так прожив рівно два годи, 8 апреля, то німець мене туди забрав і 8 апреля 44-го году (*очевидно, 45-го*) прийшли американці. До нас.

Розкажіть, в яких умовах Ви жили?

У... нормальних.

У Вас своя кровать була?

А як мені кровать дали, хазяйка дала перину укриваться, кровать була харашо за той.

Вихідні дні були?

Неділя вихідний день був.

Як Ви його проводили?

Ходили, там був такий шарам, ото там пили, не пиво, там браузу пили. Там було дуже багато в селі поляків. Наших руських було дуже мало. А то поляки. Ото там в неділю вже гуляли. Ну, тільки це, в неділю управлялися, ми ж самі коло худоби годували і в обід, і ввечері, то це, а то вже свободний у поле не їхали. Ото таке.

А у місто їздили?

Ні, тільки в селі, конечно, в селі, а куди ж там. А тоді як американці прийшли, там ото ж штаб робили, де ото ми жили, нас висилили у другий дом і вже такий хаос був, хто куди, вивезли нас у Магдебург, а в Магдебурзі ми вже перейшли через міст. Там були красні наші войска уже, а тут американці. І нас чер, короче говоря, на мосту стояли наші діжурні. І американці отдельно і ото ж нас передавали ото. Туди ото переїхал на цю сторону, то нас забирали зразу туди, ну, як у армію зразу, одежу де шо яку покидали, то я хоть поодавав всю одежу, Ленка забрала, о з собою, з коляскою, їх з дитиною отдельно везли, лагерь був. А нас забрали, таке вроді як у армію взяли, і нас зібрали, нас там 40 тисяч, вивезли через Польщу, до той і завезли нас ото, наш батальйон аж у Башкірію, називався 11 робочий батальйон. Ото я в Башкірію попав. Ну, а там уже.

Що Ви в Башкірії робили?

У Башкірії там завод Крекет, великий завод нефтеперероботочний. І ми, у мене була бригада. Нам давали уже карточки, хліб получали, ну вже ж наші. А то ходили підзароблять на

станцію. Вагони побиті після війни, позаливають нафтою, а вони тичуть, а Петухов був там мастер по станції, а в мене була бригада дорожня, ми я бува хлопців пошлю туди, очищають після роботи своєї, очищають вагони, а він тоді ж платить.

Скільки платили?

Та там який наряд зробили. Ми махінації робили. То у мене гроші були (*сміється*).

Ну, а приблизно?

Пятсот, шістсот.

Марок, да ?

Не це, не в тому, це в нас уже, а в Германії мені платили чотири марки.

Коли Ви були в Німеччині, у Вас було медичне обслуговування?

Та яке там медичне обслуговування? Ні, мене, я правда, ага оце у мене два пальці, оце тут операцію мені робили, в Машівці вже, а оце тоже от кості був нарив, це німець робив, бач як німець акуратно, і цілий палиць, а наші он шо зробили. Це німець лічив. Оце таке було.

А свята як святкували?

А у німця. Та яке там свята. Правда, мені кажеється, на новий год платочок принесли і чарочка така маленька горілки (*сміється*)

А посилки з дому вам дозволяли отримувать?

З дому?

Да.

А, там та такі маленькі 200 грамові.

А часто?

А вже і не той, можна було посилать, тільки малесенькі.

А письма Ви писали, да?

Письма да. Письма писали і це можна було. Ну вобщето німці самі люди непогані, культурні, хароші і жили вони багато краще від нас, багато краще.

Розкажіть, як Ви дали потрапили додому?

А так... Нас після Німеччини, як перейшли границю, ми прийшли до красних, нас скільки, 40 тисяч, 40 батальйонів держали, туди, на японську везли, а тоді ж тоді там оце де красні, вони цю землю засівали і ми ту землю убирали, молотарка в нас була, ми молотили і зерно, зерно здавали, а я найшов, а ця земля відходила Польщі. Там був спиртзавод, так ми оце одвизем зерна туди йому а він нам спирту дасть (*сміється*), ото таке було. А тоді передали нас, там де ми помолотили, туди, а там наші солдати. Ми вночі, коні в нас були...

Маленькі люди на великій війні...

З Башкірії відправили додому. Вобщє-то я там два роки був, з 45 по 47-й. Привезли в Київ, а з Києва до Яготина сам добрався на поїзді, а там додому недалеко. Так вернувся я додому.

Як в селі відносилися до тих, хто повернувся з Німеччини?

Нормально, ніхто не ображав, бо все село вернулось звідти.

Чи зазнавали Ви утисків в подальшому житті, через те, що побували в Німеччині?

Та ні, не зазнавав.

* * *